ČLÁNKY

Ísokratova praktická filosofie a její závislost na Gorgiovi z Leontín

Kryštof Boháček

1. Ἀντίδοσις (or. 15) a její pozadí

Ve věku dvaasmdesáti let musel Ísokratés čelit obvinění, podle jeho názoru ne nepodobnému procesu se Sókratem,ⁱ a poprvé poprvé v životě před soudem obhajovat svou pověst a poctivost v „majetkovém přiznání“, tedy ve vztahu ke svým spoluobčanům i obci jako instituci.ⁱⁱ Apologie, kterou při té příležitosti sepsal, nese název podle příslušného institutu athénskému právního řádu.

ⁱ Návrh „trestu“ v podobě doživotního stravování v *prytaneiu* v *Antid.* § 95 je zcela zjevná aluze *Apol.* 37 d-e; rovněž „dvoji žalobci“ z *Antid.* § 30-32 evidentně připomínají Sókratova slova v *Apol.* 18 b-c.

ⁱⁱ Pro základní přehled o Ísokratově životě a díle viz klasické pojednání Blass 1887-98 (1979²) nebo novější standard Kennedy 1963.

Ἀντίδοσιςⁱ je velmi obsáhlá řeč, jež zahrnuje rozsáhlé výňatky z mnoha starších Ísokratových textů, má komplikovanou stavbuⁱⁱ a i tématicky je značně bohatá; zájem tohoto článku se ovšem ubírá jiným směrem a podrobný rozbor spisu by nutně značně přesáhl jeho rámec. Zajímá nás především Ísokratova filosofie a τέχνη jako nauka o *logu* včetně *méchanické* stránky (theoretická a praktická rétorika).

V první řadě je třeba říci, že se zde na rozdíl od svého mládí Ísokratés hlásí k sofistům,ⁱⁱⁱ avšak zcela vědomě a explicitně v onom archaickém vágním smyslu vyučujícího intelektuála:^{iv} za sofisty jsou

ⁱ Vzhledem k rozsahu dochovaného textu se patrně jedná o řeč fiktivní, tedy v typicky gorgiánském žánru *apologíí*, pod pláštíkem konkrétní soudní přebírajících fundamentální filosofickou problematiku (zjevným archetypem jsou tedy obě dochované vzorové řeči Ísokratova učitele Gorgii). Ísokratés pojmá celou řeč jako příležitost vydat počet ze svého života, vyložit v zásadních rysech svou filosofickou nauku, pedagogické zásady a přiblížit klíčové stránky své τέχνη. Spis tedy představuje jakousi „ústavu“ ísokratovské školy, pregnantní komplexní testament, po Gorgiově vzoru Ísokratovi vztýčující μνημείον πολλὸν κάλλιον τῶν χαλκῶν ἀναθημάτων (§ 7.)

ⁱⁱ Řeč má především dvojí προοίμιον, což je figura množující časové roviny textu a prostřednictvím určitého rámce modeluje čtenářovo předporozumění. Nejzřejmějším exemplum takového textu jsou samozřejmě Platónovy rámcové dialogy. Otázka, která se nám zde klade, pochopitelně zní, zda se jedná o typický gorgiánský prvek, jenž se nám bohužel v žádném Gorgiově díle nezachoval, nebo zda se Ísokratés inspiroval Platónem.

ⁱⁱⁱ Výmluvné ἤμιν již v § 201.

^{iv} Srov. Boháček 2006 (2), str. 411-434.

označení Damóni s Anaxagorou a zejména Solón, téměř absolutní athénská autorita a jeden ze „sedmi sofistů“ (§235)!!! Stejně tak v nedávné době Kleisthenés, Themistoklés a Periklés dosáhli pro Athény těch největších věcí jakožto nejlepší z těch, kteří studují umění řeči u sofistů. (§ 231-234). Ísokratés zde tedy nepokračuje v linii svého učitele, Empedokleova a snad i Parmenidova žáka Gorgii z Leontín, jenž se od sofistů distancoval.

2. Gorgiás z Leontín

Od Gorgii se nám zachoval spis *O nebytí* neboli o přirozenosti, obsahující radikální filosofii nebytí. Gorgiás v ní vychází od eleatů, postupně však popírá možnost ontologie, epistemologie i přírodní filosofie, tedy jakéhokoli trvalého poznání, o které usilovali eleaté i ostatní „presókratikové“, a to včetně možnosti takového poznatky sdělovat. Co zbývá?ⁱⁱ

Zde přicházejí na řadu „rétorické“ spisy *Helena* a *Palamédés*, v nichž je možno vidět pozitivní protějšek negativní *filosofie nebytí*. Obsahují Gorgiovu nauku o *dynamickém logu* neboli *logoplastiku*

ⁱ K Damónovi, jeho souvislosti s Prodikem, a jeho roli v athénském vzdělávacím systému viz Hawhee 2004, s. 139.

ⁱⁱ O tom mezi gorgiánskými badateli samozřejmě nepadá ani v nejmenším shoda: názory jsou rozprostřeny od výkladu celého spisu *O nebytí* jakožto zlovolné antifilosofické parodie přes těžkomyslný nihilismus až po dynamickou nauku nabízející alternativní pojetí filosofie vůči akademickému (platónskému). Podrobný rozbor Gorgiova spisu *O nebytí* včetně rozsáhlé diskuse možných interpretací v sekundární literatuře viz Boháček 2004.

jakožto praktickou filosofií (rétoriku) bez teoretických ambicí. Klasická teoretická systematika je totiž z podstaty Gorgiova *méontologického* východiska vyloučena: od počátku je základní zkušeností nepoznatelnost φύσις, která se projevuje nevyzpytatelností a ničivým násilím, na druhou stranu ovšem také krásou a tvorbou. Filosofie nebytí slouží k odhalení této *dynamické* povahy světa, *logoplastika* je pokusem redukcí na *logos* uniknout násilí přirozenosti a dosáhnout jakéhosi kulturního stavu.ⁱ

Již Untersteinerⁱⁱ viděl v Gorgiovi filosofa tragické lidské situace, rozkolu mezi poznáním a prožíváním, myšlením a vnímáním, trváním a děním.ⁱⁱⁱ Gorgiovou universální odpovědí je *logos* a praktická nauka nabízející výchozí memorický dril a především zkušenostní výcvik, vedoucí skrze zažívání mistrova citu pro příhodný okamžik ke zbystrěné schopnosti improvizace, *eukairie* a inspirace.^{iv} U Gorgii tak sledujeme zrod rétoriky jakožto samostatného oboru, který si nárokuje být stejně filosofií jako uměním a především si nárokuje zcela universální dosah: rétorika jakožto filosofická posice, tedy rétorická filosofie, si činí nárok na *logos* jako takový, je to posice mocného *logu*. To je samozřejmě výchozí moment střetu

ⁱ K *logoplastice* viz Boháček 2009, srov. též Boháček 2004, s. 211-216.

ⁱⁱ Untersteiner 1954, s. 143.

ⁱⁱⁱ Tamtéž, s. 157-159.

^{iv} Viz Boháček 2004, s. 217-228.

s Platónovým nárokem na pravou filosofii, a s celou akademickou tradicí až dodnes. Náš článek bude sledovat přítomnost těchto konceptů u Ísokrata.

3. Ísokratovo neakademické pojetí filosofie

Ísokratés svoji distanci od Gorgii deklaruje v Ἀντίδοσις rovněž v dlouhé pasáži, věnované pravé filosofii, kde Gorgiu uvádí mezi jinými starými sofisty (Empedoklés, Íón, Alkmaión, Parmenidés a Melissos) jako sice nejduchaplnějšího, avšak theoretika. Ísokratova filosofie je naopak praktická, její μαθήματα mají zcela odlišnou φύσις než theoretická, jejichž cena je pouze v procesu studia, disciplíně a bystření rozumu (§ 263-5). Eristika, astronomie nebo geometrie jsou pouhou přípravou na skutečnou filosofii (§ 266-8).ⁱ Co to však podle Ísokrata je?

Celý pojednává -

περὶ τῆς ἐμῆς δυνάμεως εἴτε φιλοσοφίας εἴτε διατριβῆς (§ 50): filosofie je tedy ztotožněna s δυνάμεις, a obojí pak je označeno jako obor – to, čím se Ísokratés zabývá, v čem vyniká. Taková

ⁱ Zmíněné obory jsou ovšem Gorgiovy příklady πειθώ, argumentativního a navíc ještě *eutaktického logu* z *Heleny*, DK 82 B 11 § 13. Všimněme si přitom, že koncepce je navlas stejná, jako u Platóna, jen je „převrácená hlavou dolů“: Sókratés doporučuje zpočátku navštěvovat sofisty a teprve pak se začít zabývat astronomií a geometrií, *Theag.* 128 a.

filosofie stojí především na moudrém (ovšem skrz naskrz gorgiánském) náhledu, že φύσις člověku neumožňuje ἐπιστήμην λαβεῖν ὅ τι πρακτέον ἢ λεκτέον ἐστίν.ⁱ Moudrost je δύναμις, umožňující zaujmout ve většině případů to nejlepší možné stanovisko δόξα. Filosofové jsou pak ti, kteří se zabývají věcmi, které jim umožňují takovou úvahu provést co nejrychleji (§ 271). Žádná τέχνη však nepozvedne morálně ani intelektuálně člověka bez nadání (§ 274), lidé nicméně po všech stránkách „rostou“, snaží-li se lépe mluvit a přesvědčovat jiné (§ 275). K tomu, aby mohli dosáhnout nějakého pokroku, musejí jednak dobře mluvit, jednak správně myslet (§ 276-7). Chce-li se žák stát přesvědčivým řečníkem, musí působit věrohodně, což vyžaduje mravní bezúhonnost – každý nadaný žák si proto „hlídá“ osobní morální konsistenci, projevující se vznešeností (καλὸς κἀγαθός), a dodržuje morální zásady, tak jak je formuluje common sense (§ 278-9).ⁱⁱ Diskursivně-argumentativní řeč, o kterou nám zde v rámci gorgiánské klasifikace *logu* jde (ὁ πείθειν βουλόμενος),ⁱⁱⁱ sice zakládá svou sílu na hladkém provázání pravděpodobných argumentů (τὰ εἰκότα καὶ τὰ τεκμήρια καὶ πᾶν τὸ τῶν πίστεων εἶδος), nelze však řeč pojímat bez

ⁱ Obdobně *Ad Demonium* (or. 1) § 42.

ⁱⁱ Jinými slovy volí takové jednání, které tradice hodnotí jako ἄξιος ἐπαίνου. Takováto etická maxima je ovšem evidentně zcela konvencionalistická, resp. „perspektivistická“ a je velmi dobře představitelná coby zcela konsekventní rozvinutí Gorgiovy „topické“ koncepce ἄξιος / ἀνάξιος.

ⁱⁱⁱ Bližší výklad exkursu o povaze *logu* v *Heleně* DK 82 B 11 § 8-13 viz v Boháček 2009.

kontextu, v němž zaznívá a k němuž se řadí i sám řečník:ⁱ nejen že se celá řeč díky ἀρετῇⁱⁱ mluvčího jeví věrohodnější, ale i jednotlivé činy budou přijímány s větší úctou (a stanou se tak uni-versálním dokladem věrohodnosti pro každé tvrzení, § 280). Přinesou také trvalý životní prospěch a přiměřenou prosperitu (πλεονεκτεῖν), odlišné od okamžitého nečestného zisku; ten může být momentálně ohromující, z dlouhodobého horizontu však není nic méně přínosného.ⁱⁱⁱ Nemravný zisk likviduje budoucí δύναμις řečníka – jeden z důvodů

ⁱ Od Gorgii dobře víme, že λόγος je výslednicí nejrůznějších δύναμεις, na něž všechny ovšem pak také působí.

ⁱⁱ Ísokratés se zde opět odchyluje od Gorgii, jenž trval na tom, že ἀρετῇ nelze učit, učením ovlivnit a samozřejmě ani bezpečně poznat. Výjimkou je προοίμιον *Heleny*, kde se enumerují tradiční „ozdoby“ jako krása těla; jednání je přiřazena zdatnost - vzápětí se ovšem ukáže, že všechny „kvality“ lze shrnout pod koncept ἄξιος / ἀνάξιος. Domnívám se, že ísokratovská ἀρετῇ vlastně není nic jiného, než kontextuálně aplikovaná Gorgiova nauka o δύναμις: řečník odpovídající tradičním kladným vzorcům je přesvědčivější a proto se snaží jim dostat. Ísokratés tedy neví nic o paradiogmatech, zajišťující dobrý nebo správný život; má jen dokonale zpracovanou tradiční morálku jako svébytný diskurs a ukazuje, že ovládnutí pravidel a tropů takového diskursu s sebou nese zkušenost v konkrétním rozhodování v jeho duchu a dále tendenci k mravní integritě a koncisiu postoji. Takový je ísokratovský καλὸς καὶγαθός, jenž se později transformuje v ciceronského a humanistického *vir bonus*. Na druhou stranu má pravdu de Romilly 1975, s. 55, že ísokratovská ἀρετῇ je trvale propojena s ísokratovským pojetím řeči, pravdy a praktické filosofie, a proto je sice jakýmsi vedlejším či samovolným produktem rétorické výchovy, ale efektem je možná nejpodstatnější. To je oproti Gorgiovi samozřejmě diametrální rozdíl.

ⁱⁱⁱ Skutečným bohatstvím však je právě sama ἀρετῇ, která podmiňuje vše ostatní, viz *Ad Demonicum* (or. 1) § 6-7, 10-12. Až podezřele obdobnou pasáž nacházíme rovněž v Platónově *Apol.* 30 b.

nevěrohodnosti „prótagorovců“ (§ 281-5). Zvláště v mládí, které je náchylné k jednoduchým receptům, je třeba se vystříhat všeho, co kazí pověst; špatnou pověst již nelze odvolat a zůstává na celý život. Mládí je proto nejnebezpečnější životní etapa bohatého člověka, nic jej nenutí něco získávat a snadno může vše ztratit (§ 286-290). Občané by proto ve svém zájmu měli chtít v obci co nejvíce vzdělaných řečníků (§ 293).ⁱ

Ísokratés se tedy, jak vidíme, přiblížil archaické terminologii a ideologii tradicionalistického athénské „establishmentu“: prohlašuje se za (důstojného) sofistu a slibuje, že jeho žáci studiem získají občanské ctnosti. Jenže celá jeho filosofie, která to má zajistit, je prostě poněkud simplifikovaná Gorgiova filosofie, včetně všech pojmů a východisek. Jen se zde více zdůrazňují praktické hodnoty pohybu v rámci konvenčních kritérií ἀρετή (u Gorgii ἄξιος / ἀνάξιος) a zavírají se tu oči před závrať nahánějící násilnou a neuchopitelnou φύσις. Ísokratův styl při-pomíná diplomata a kabinetního politika; filosofie nebytí a vše ostatní z Gorgii, co

ⁱ Na rozdíl od řečníků nadaných mimořádným darem přirozené výřečnosti, kteří nemuseli projít dlouhým a namáhavým výcvikem. Takoví jsou přehnaně sebevědomí u vědomí svých snadných úspěchů, chybí jim filosofická rozvaha a opatrnost, získaná právě uvědoměním si vlastních limitů během studia (§ 291-292). Zde Ísokratés patrně naráží na Lysiu a jeho „přirozený“, „lidový“ styl. Soupeři Ísokratés – Lysiás mohou sloužit za paradigma protikladu mezi rétorikou a řečnictvím. Jak koneckonců ukazuje celý *Faidros*, i Platón sám si je velmi dobře vědom, že ísokratovská praktická filosofie má ke své platónské ἀντίστροφος mnohem blíže, než k Lysiovi.

vyvolává senzací a dráždí, je proto decentně „zakopáno pod zem“ – tam to však zůstává a tvoří kořeny, z nichž celá Ísokratova gorgiánská τέχνη vyrůstá. O její filosofické složceⁱ již máme určitou představu, jak je to s těmi ostatními?

4. Ἡ τῶν λόγων παιδεία

Pasáž věnovaná ísokratovské παιδεία tvoří v rámci Ἀντίδοσις samostatné pojednání, které uvádějí krátká *prolegomena*. Jejich tématem je za prvé chmurně strhující popis překotného rozvoje celé Attiky, jenž bere dech svou paralelou s moderní érou (§ 171-172); tato mistrně stručná a přitom výstižná studie odcizení se vlastní tradici a hodnotám, které ovšem se svou těžkopádností, lokálností a „krátkozrakostí“ již nemohou postihnout „velkou“ epochu „dalekých obzorů“ a pomalu nastupujícího hellénistického synkretismu, je

ⁱ Tedy „filosofické“ v dnešním, či lépe řečeno moderním slova smyslu: u Ísokrata v zásadě platí: φιλοσοφία = τέχνη = δύναμις, ve vlastním smyslu se však jeho řeči žánrově dělí na **pedagogicko-asketické** [παίγνια typu *Heleny* (or. 10) či *Búsirida* (or. 11), ἐγχειρίδια typu *Ad Nicoclem* (or. 2) či *Ad Demonicum* (or. 1)], **reflexivně-teoretické** [*Antidosis* (or. 15), *In Sophistas* (or. 13), *Nicocles* (or. 3)] a **politické** [*Panegyricus* (or. 4), *Areopagiticus* (or. 7), *De pace* (or. 8), *Panathenaicus* (or. 12)]. Jak vidíme, Ísokratés zůstává na bezpečné půdě gorgiánské školy a celou svoji τέχνη v zásadě rozvíjí v rámci *epideiktických* řečí, komponovaných navíc převážně ve velkém stylu; všemi třemi ísokratovskými skupinami ještě navíc průběžně prolíná gorgiánská tematika literární.

přítom celá vypracována v typicky ísokratovském prismatu, jímž jest παιδεία.

Druhým bodem *prolegomen* je proto význam výchovy a vzdělání v kultuře obecně a tváří v tvář právě popsané neradostné kulturně-civilizační etapě zvláště. Role učitele je pak uchopena jako nejvlastnější filosofický úkol: spojnice mezi budoucností a minulostí, jež za prvé umožní nalézt smysl dnešní zmatené přítomnosti, za druhé pak zajistí společnou řeč a porozumění mezi míjející a těmi nastávajícími generacemi (§ 173-174).

Tento civilizační úkol filosofie je ovšem vzápětí identifikován jako ἡ τῶν λόγων παιδεία, čímž vlastně začíná celé hlavní pojednání. Ísokratés je v jistém kontrastu k současné bídě z *prolegomen* zasazuje do tradicionalistické expozice vzdáleně připomínající dobře známý Prótagorův mýtus o civilizaci.ⁱ V Ísokratově případě se však

ⁱ Jak upozorňuje de Romilly 1975, s. 52-53, Prótagorova „Velká řeč“ z Platónova *Prótagory* byla jistě všeobecně známým a vlivným textem, do jisté míry patrně tvořila teoretické zázemí perikleovské ideologii. Prótagorás nachází fundament hellénské kultury i lidské civilisace vůbec v πολιτικῇ σοφίᾳ (kultivující αἰδώς & δίκη), která na rozdíl od schopnosti vynalézat a tvořit není vrozená a je k ní třeba společnosti a učitele; v případě vrcholného rozvinutí je totožná s ἀνδρὸς ἀρετή. Ísokratés se podle de Romilly zcela vědomě odkazuje na Prótagoru a podobně jako on přirovnává člověka k nevykonnému zvířeti; veškeré civilizační výtoby však vztahuje k řeči: jen díky schopnosti komunikovat a přesvědčit ostatní vznikla města, zákony i umění, právě v řeči a jedině v ní jsou obsažena měřítko spravedlnosti, krásy etc. (§ 253-5) De Romilly připomíná, že tato ísokratovská linie se stává zásadním východiskem pro Cicerona (*De Oratore* I. 30) a další tradici.

jedná o čistě pedagogickou linii: lidská φύσις je podvojná, spočívá v těle a duši (§ 180). Ve vzdálené minulosti lidé znali již mnohá umění (πολλὰς τέχνας), pro duši a tělo však neměli ničeho odborného (οὐδὲν τοιοῦτον συντεταγμένον) a tak vynalezli podvojně umění ke kultivaci lidské přirozenosti: tělesný výcvik παιδοτριβική, jehož částí je gymnastika, a filosofii k pěstování duše (§ 181).ⁱ Obě výchovně-vzdělávací disciplíny mají tedy společný počátek, záměr a jsou vytvořeny jako ἀντιστρόφους καὶ σύζυγας, tedy dvě strany jedné a téže mince, totiž lidské bytosti (v gorgiánské terminologii „lidské přirozenosti“); jejich vazba je však ještě mnohem hlubší: navzájem si totiž odpovídají a musí být v souladu a harmonii (σφίσιν ὁμολογουμένας). Staří mistři je proto nikdy neoddělovali, ale prosazovali tytéž principy a přístupy souběžně v obou částech výchovy (§ 183).

Při rozvíjení těla spočívají základy výcviku v ovládnutí elementárních pozic či postojů – tato staletou praxí inspirovaná σχήματα se ustálila jako sada stabilních a výhodných prvků, které je třeba s naprostou jistotou spolehlivě ovládat. Stejně tak ve filosofii se pěstování duše zahajuje načerpáním elementárních myšlenkových i vyjadřovacích prvků, obrátů a figur, a jejich neustálému opakování

ⁱ Pozoruhodná je zde zcela zjevná a nijak neskrývaná asymetrie: zatímco tělům je věnována „výcviková“ část výchovy, která kromě gymnastiky evidentně zahrnuje další disciplíny, je duším určena filosofie bez další specifikace disciplín, tedy zřejmě v onom smyslu vzdělání vůbec.

cvičnému používání. Tyto elementy nazývá Ísokratés ἰδέαι a domnívá se, že je možné je studovat téměř vyčerpávajícím a zřejmě exaktním způsobem.ⁱ Rozhodujícím prvkem jejich zvládnutí je zjevně paměť; první fáze je drill, v duši stejně jako u těla (§ 183-4).

Co se ovšem nedá nijak systematicky zvládnout, je vlastní tvůrčí proces, jenž je zcela nepominutelnou součástí každé řeči vůbec.ⁱⁱ

ⁱ Zde se opět odlišuje od Gorgii – a, přinejmenším terminologicky, od celé rétorické tradice. Ísokratovská ἰδέα se totiž snad i vlivem platónské konkurence neujala a dodnes je v učebnicích problematika figur, popř. společně s tropy, nazývána po Gorgiovi σχήματα. Hlavně se však zdá, že zde Ísokratův popis vzdělávacího procesu sugeruje představu vědy, tedy vyčerpávající, exaktně klasifikující nomenklatury, postihující a přesně deskribující všechny stávající figury. Pokud by tomu tak ovšem skutečně bylo, paralela s bojovým uměním by zde kulhala na obě nohy. Spíše se zdá, že Ísokratés chtěl zdůraznit, že tuto část výuky (λέξις) je možno pojmut systematictěji, popisněji a ve větší úplnosti: žák se totiž učí pokud možno všechny figury, které jazyk (konkrétní kultura) obsahuje. Je to pro něj výhodné, neboť v dalších stupních bude moci využívat celé škály konstitutivních prvků daného diskursu. Tímto diskursem není samozřejmě nic jiného než jazyk nerozlučně propletený s kulturou do jediné civilizační instituce, která představuje na jednu stranu paradigma vzdělání, na druhé straně je zvoleným vzdělávacím modelem konstruována. Ísokratés zde má tedy na mysli vyčerpávající pojednání ve smyslu dějepisném, tedy nechybění podstatných momentů v rámci diskursu, a dlouhé dějiny jeho oboru mu konečkonců dávají za pravdu: právě λέξις je tou stránkou, které většina učebnic rétoriky věnuje maximální pozornost a prostor, a právě tam „nasazují“ v 19. stol. nově vznikající speciální podobory národních lingvistik jako stylistika, frazeologie, lexikologie etc. Také ony se, podobně jako Ísokratés, tváří naveskrz vědecky.

ⁱⁱ Podstata tvůrčího aktu, tedy vlastně rozdíl mezi nanicovatým a mocným účinkem řeči, díla, myšlenky či postoje, zkrátka mezi úspěchem a neúspěchem v jakémkoli směru, spočívá gorgiánsky v tom, že žáci získají schopnost τῶν καιρῶν ἐγγυτέρω ταῖς δόξαις γέινωται (§ 184). Jinými slovy se duše

Podle Ísokrata se schopnost vycítit příležitost, ujmout se slova ve správnou chvíli pravým způsobem vlastně vůbec nedá nastudovat. Přesto platí, že ti, co se nejvíce starají a jsou nejbystřejšími pozorovateli dění, ve většině případů neselžou. Štěstí tedy přeje nadaným, připraveným a zkušeným (§ 184-5).

Veškerá παιδεία tak stojí na třech pilířích (§ 186-8):

- φύσις (πεφυκέναι καλῶς)
- παιδευθῆναι / ἐπιστήμη
- γυμνασθῆναι / ἐμπειρία

Tyto tři pilíře přitom představují žáka s jeho vrozenou schopností a touhou po vzdělání, učitele jako představitele vědomostí, tradice, oboru a úspěchu; dohromady je pojí svorník v podobě praxe a zkušenosti: učitel ji musí žáku umožnit i k ní donutit, a žák musí věnovat veškeré své síly pilnému splnění učitelových pokynů. Jen tak člověk dosáhne onoho kýženého cíle ἡ τῶν λόγων παιδεία a stane se v praktické filosofii πεπαιδευμένος. Ísokratés ovšem upozorňuje, že

aktéra musí co nejvíce „zesouladit“ s neopakovatelnou situací a všechny své δύνამεις korunovat v jednotném stanovisku/mínění, které vydává počet z okamžiku. Protože žádná ἐπιστήμη v tomto směru nepřipadá v úvahu, kritérium je gorgiánsky empirické: jde o δύνამις, buď „se to v konkrétním případě povede, nebo ne“. Nejistou, leč jedinou cestou ke zvýšení této schopnosti je ἐμπειρία - zkušenost, jak vlastní práce, tak zážitek tvůrčího aktu velkého mistra. Krystalická Gorgiova filosofie!!!

zmíněné složky nejsou nikterak rovnocenné: kdo nemá nadání, nikdy z něj nic nebude. Líný talent ovšem nakonec překoná i pilná průměrnost, pokud má dobrého učitele. Ani píle i nadání však nestačí k úspěchu – k přesvědčivému projevu je zapotřebí odvahy, τὸ πολυμᾶν. Řečník se musí s náležitou zmužilostí chopit aktuální a neopakovatelné situace, jinak nic nepomůže ani ostrovtip, ani encyklopedické znalosti (§ 191-2).ⁱ Pořadí je tedy jednoznačné: 1. Vrozený talent, bez alespoň minimálního nadání nelze dosáhnout vůbec ničeho. 2. Kvalitní vzdělání (kombinace dobrého učitele a poctivého studia zaručí přinejmenším harmonickou osobnost - καλὸς καγαθός, distingovaný, ušlechtilý a všeobecně orientovaný občan). 3. Oba dva pilíře ovšem musí být korunovány zvláštním druhem osobní odvahy se prosadit, sebedůvěrou a rozhodností v klíčovém momentu, což jsou sice v podstatě vrozené osobnostní rysy, leč v antické tradici stejně jako dnes máme tendenci charakter hodnotit jakoby nezávisle na přirozených dispozicích, v rámci morálních kritérií.

ⁱ Platónova kritika sofistů Hippia v podstatě vyjadřuje totéž: specialisté jsou dokonalým nástrojem, o jehož nasazení a vůbec smyslu nemůže sama specializace nic vypovědět. Hippiaás, coby učenec obdivuhodný znalostmi detailů nejnemožnějších pitoreskností, je jako člověk úplný prostáček, holedbající se měšcem a domácím kutilstvím. Blíže viz Boháček 2006 (1), s. 34-52.

Ísokratés se zde ovšem opět projevuje jako Gorgiův žák, neboť i když s ohledem na tradici traktuje zmužilost separátně, přesto naznačuje, že i ona je zásadně podmíněna přirozeností a cvikem se může pouze upevňovat nebo zcela zakrnět. Typicky gorgiovský je i poukaz k nejistotě, jíž každá řeč sebezkušenějšího řečníka čelí: příští okamžik je nepředvídatelný a φύσις nezdolná, nikdo nikdy neví, zda se mu ještě kdy podaří „uhodit hřebík na hlavičku“ – přesto musí řečník stejně jako kdokoli jiný jednat jistě a zmužile riskovat neúspěch – právě taková a jen taková řeč nebo čin totiž má šanci na úspěch.

Vzhledem k tomu, že vzápětí cituje pasáž z raného spisu Κατὰ σοφιστῶν (§ 193-7), je jasné, že rozhodující parametry Ísokratovy filosofie se nemění, že si je toho autor vědom a dokonce na této zjevné a patrně i všeobecně známé konsistenci jeho školy i osoby staví svoji obhajobu. Dále je rovněž jasné, že onoho v procesu vzdělávání nezbytného učitele představoval po dlouhá léta pro mnohé Hellény právě sám Ísokratés, a že zejména Athénám prospěl více než kdo jiný. Přesto je stále on i jeho škola terčem útoků, znevažujících řečnickou výchovu v praktické filosofii.

5. Filosofie jako praktický výcvik a učenost, nikoli věda

Prvním z oněch útočníků je nejpravděpodobněji Platón,ⁱ jenž by tak podle Ísokrata tvrdil, že není žádná taková παιδεία, která by z lidí učinila mocné řečníky a suverénní občany, kteří si vědí rady za každé situace; ti kdož takové schopnosti mají, je mají od narození jako přirozené nadání, a ne jako důsledek vzdělání, jak se mylně domnívají (§ 197). Ísokratés ale namítá, že je naivní uvažovat o nějakém typu nauky či vzdělání, kde by nehrál roli talent, a že je nerozumné požadovat, aby za stejnou dobu udělali srovnatelný pokrok jak pilní, tak líní, a že je naprostý nesmysl očekávat od mladých studentů, že za pár dní budou všichni moudřejší a úspěšnější než lidé starší a v těchto věcech zkušení. To je nejenom hloupost, ale také Ísokratés nikdy nic takového nesliboval – ba naopak, vždy a již od počátku zdůrazňoval,ⁱⁱ že vzdělání je namáhavé, zdlouhavé a drahé, jinak že to nejde a vše ostatní je podvod; zdárný výsledek studia navíc není nikdy zaručen a maxima dosahuje jen málokdo. Z každé školy se většina žáků vrací více či méně obohacena ke svým soukromým zájmům, profesionálně se řečnictvím a praktickou filosofií (filosofickou rétorikou) dokážou zabývat dva, maximálně tři (199-201).ⁱⁱⁱ

ⁱ K problematickému vztahu mezi Platónem a Ísokratem, a vůbec jako východisko pro klasickou filosofickou interpretaci Ísokrata viz Eucken 1983.

ⁱⁱ *In Sophistas* (or. 7), § 11.

ⁱⁱⁱ Ísokratův plurál je zde poněkud zarážející: k čemu se vztahuje ono ἐξ πάντων τῶν διδασκαλῶν? Mluví zde za všechny sofisty? Tato

Platónova výtku by tak spadala v jedno s výtkou vůči Gorgiovi a patrně by představovala generální distanci platonismu vůči gorgiánské škole: gorgiánská rétorika je mocná – ale čarodějka, ne řemeslnice či vědecká odbornice. Taková rétorika je poetické umění a cvik, je tedy založena na přirozených vlohách a jejich intuitivním a nekritickým rozvíjení pouhou praktickou zkušeností bez skutečného porozumění a reflexe.ⁱ

Ísokratova odpověď je skutečně pozoruhodná. Je především dokladem toho, že celá gorgiánská tradice jakožto představitelka

odpověď se rozhodně nabízí v prvním plánu, znamenalo by to však, že se Ísokratés kromě sebe zastává i „prótagorovců“ a neodborných „samozvanců“ – na které ale vzápětí (§ 221-2) ostře útočí a druhými dokonce nepokrytě pohrdá; v předchozí větě navíc používá Ísokratés první osobu plurálu, což rovněž sugeruje jasnou deklaraci identifikace s určitou skupinou či „stranou“. Vysvětlením by možná mohlo být zcela universální pojetí sofisty jako libovolného učitele (viz zejm. § 224-8), i tak by však Ísokratés svou upřímnost, poctivost a skromnost delegoval na attické vzdělání jako takové. Druhou možností je určitá představa „spřízněných učitelů rétoriky“ v rámci universálního pojmu sofista, patrně ve spojení s vědomým navázáním na Gorgiovu školu – možnost sice historicky oprávněná, leč v textu nedoložená. Poslední možností by bylo vztáhnout plurál výhradně na Ísokratovu školu a výraz τῶν διδασκαλείων se pokusit poněkud násilně vykládat jako „ročník“, kurs či „kruh“.

ⁱ Platón, *Gorg.* 463b-466a.

autonomní rétoriky je zcela bytostně závislá na Gorgiově filosofickém stanovisku. Ísokratés totiž Platónovi nevyvrací, že ve své škole nevyučuje žádnou ἐπιστήμη τῶν λόγων, ale naopak ještě přitvrzuje: on nic takového ani učit nemůže! Žádná ἐπιστήμη v těch nejdůležitějších věcech totiž neexistuje, exaktně je možno zkoumat vždy jen separované základní elementy jakékoliv problematiky, navíc ještě s vyloučením veškeré dynamiky. Věnovat příliš mnoho času takovému hnidopišství je však kontraproduktivní – dobrý řečník se nepozná podle toho, že je chodící encyklopedií, ale schopností improvizovat s využitím takového lexika, jaké si situace žádá, někdy vědomě redukováného až na samu mez. Základem úspěchu je tedy zcela v Gorgiově duchu τάξις, kombinace prvků a jejich provázání do přirozeného celku, a dále *eukairie*, schopnost zvolit pro danou situaci co nejvhodnější prvek jak v mikro- tak makroměřítku (od lexika přes tropy, figury a metaforu až k argumentačně vybroušeným důkazům a řeči jako celku). Teoretické obory jako např. matematika mohou mít pro studentovu mysl obdobně cvičný efekt jako „filologická“ stránka rétoriky, nepřinášejí však výhodný arsenál prvků použitelných v praxi. Ísokratés tak v podstatě s Platónem souhlasí – ano, exaktní složky rétoriky hrají sice významnou roli ve výuce i *méchanické* části τέχνη, ale s pravou povahou rétoriky nemají mnoho společného. Rétorika je skutečně především zběhllost, cvik a zkušenosti a nikoli analýza vnitřních zákonitostí a principů, a nenabízí žádné nezpochybnitelné obecné poznatky, nýbrž jen individuální

mínění vzniklá na osobním nekritickém pozorování. To vše je pravda, platí však o veškerém lidském poznání jako takovém, zejména co se filosofie týče (§ 199-215).

Ísokratova reakce na Platónovy námitky nám nabízí přímou linku ke Gorgiově filosofii nebytí s jejími tezemi o nebytí, nepoznatelnosti a nesdělitelnosti. Odhlédneme-li nicméně od fundamentálně-filosofických základů gorgiánské rétoriky a zaměříme se na vlastní τέχνη, tedy Ísokratovu didakticky založenou nauku o *logu*, zjišťujeme, že nejsme od Gorgii o nic dále: prósa je zde chápána v protikladu k poesii (§ 45-6), typická gorgiánská *epideiktická* rétorika velkého stylu je klasifikována pomocí analogie s hudební a rytmickou tvorbou tragického typu; je rovněž charakterisována totožnou vážností své veřejné role na rozdíl od pouze trpěné a utilitárně-instrumentální rétoriky soudní (§ 47-49). Právě k tomuto typicky gorgiánskému příležitostnému (u Ísokrata *panégyrickému*) druhu řeči se Ísokratés hlásí, zasvětil mu podle svých slov celý život a v něm spatřuje vlastní pole civilisovaného člověka (Helléna) vůbec, zejména pak Athén jakožto učitele i intelektuální kolbiště a zároveň výstavní síň Hellady (§ 295-314).

6. Čarovné ledví plachého gentlemana

Ísokratovo životní dílo je jistě obdivuhodné, a to jak po stránce literární, tak pedagogicko-institucionální. Založení athénské školy a systematická podoba nauky jejím prostřednictvím šířené měly nedožrnný dopad na hellénistickou, resp. latinskou kulturu a jejím prostřednictvím západní civilizaci až dodnes;ⁱ obdobně tomu bylo i s jeho tzv. „okružními listy“, řečmi sepsanými ve specifickém ísokratovském žánru,ⁱⁱ kterých vytvořil veliké množství a mohou pro nás dodnes tvořit strážlivější protiváhu zejména Platónovým společenskopolitickým koncepcím.ⁱⁱⁱ

ⁱ Cicero přirovnává Ísokratovu školu k Trójskému koni, z nějž vystupují pouze velitelé, hrdinové a vůbec lidé v nějakém ohledu význační a neobyčejní: politikové, předáci, novátoři, umělci, intelektuálové, zkrátka elita Hellady v nejšířším smyslu. Cicero *De or.* II § 22.

ⁱⁱ Problematikou žánru Ísokratových fiktivních řečí a listů se podrobně zabývá Jähne 1991, zejm. 136-138.

ⁱⁱⁱ Zaslvečený, aktuální a v českém prostředí vůči neplatónské alternativě nebývale vstřicnný úvod do Ísokratova politického myšlení nabízí Frolíková 2009. Frolíková ovšem předkládá pohled založený na striknní textové evidenci, a tak bohužel vlastně zcela opomíjí rétoriku jako takovou: ísokratovské dědictví se jí redukuje na politickou filosofii či politologii a jejich výuku. To je, jak i naše stručné pojednání konstatovalo, hlavní pole Ísokratova originálního přínosu jakožto samostatného myslitele, nicméně tím rozhodně není jednak vyčerpána Ísokratova role v evropských dějinách, jednak je zcela opomenut výklad Ísokratova celkového filosofického smýšlení. Neviditelným se tak stává intelektuální zázemí, díky němuž, jak jsme viděli, Ísokrátés může své politicko-pedagogické myšlenky ve své době vůbec presentovat a hlavně obhájit tváří v tvář takovým oponentům, jako byl Lysías, Démostenés nebo koneckonců i Platón. Frolíkové skvělá studie tak vůbec nezohledňuje gorgiánskou linii ísokratovského modelu, tedy z filosofického hlediska vlastně

Podíváme-li se však na jádro Ísokratova myšlení, na to, na čem celá jeho „praktická filosofie“ i škola stojí, zjistíme, že se „prakticky“ doslova jedná o koncepci Gorgiovu, a tedy že Ísokratův přínos spočívá hlavně v „umravnění“ a „zpřístupnění“ Gorgiových nekonvenčních a avantgardních nauk. Je jasné, že cenou, kterou bylo nutno zaplatit za širší přijatelnost pro úzkoprsé a lokálně-patriotické athénské střední a vyšší vrstvy,ⁱ byl odklon od magie, inspirace a extatického setkání se s neuchopitelnem směrem k drilu, řádu a pořádku, konvenční morálce a formálnímu vzdělání, tedy vstřícný krok vůči vrstvám, z nichž Ísokratés vyšel a kam se později opět zařadil. Součástí této úlitby zřejmě byla i nutnost vnější proklamace distance od Gorgii, a to i přes zjevnou vnitřní nepostradatelnost učitelova východiska.

Ísokratés tak z filosofického pohledu vychází jako systematik, pokračovatel svého učitele a syntetizující popularizátor, který nicméně v zásadních otázkách (filosofickém východisku) postrádá originalitu a spíše působí jako myslitel konservativní a neprogresivní. Nakolik můžeme z dochovaných textů a zpráv soudit, má mnoho osobních

nejpodstatnější otázky: epistemologii, ontologii, přírodní filosofii a zejména a především teoretickou rétoriku. Je jistě pravda, že to vše Ísokratés zdánlivě přechází mávnutím ruky a sám jistě v těchto oblastech nic nového nepodniká, jak jsme však viděli, jsou součástí jeho pohledu i výuky a ve skutečnosti s nimi stojí i padá.

ⁱ Ať již se jejich příslušníci počítali k oligarchické či demokratické straně; příkladem nám budiž Anytos.

rysů společných s Platónem - přesněji má všechny jeho špatné stránky: athénský nacionalismus, zřetelnou sympatii k určitému typicky athénskému kulturně-politickému establishmentu, všechny předsudky vyplývající z rodové, politické a sociální tradice, osobní neprůbojnost a neochotu účastnit se bezprostředně politického života, tendenci veřejný život ovlivňovat zákulisními prostředky. O něco dříve než Platón zakládá vlastní školu, v níž rozvíjí fundamentální a originální pohled svého učitele, podobně jako Platón má ve zvyku zatajovat pravé autory presentovaných myšlenek; tak jako Platónovi je největším současným konkurentem Ísokratés, je Ísokratovi protivníkem Akadémie. Podobně jako Platón je i Ísokratés nesporně literárně nadán, hlavní Platónovu přednost však postrádá – smělou filosofickou invenci. Ačkoli se tedy v mnohých tématech, zejména v politické filosofii, s Platónem může s přehledem srovnávatⁱ a patrně má ve většině případů také časovou prioritu, v zásadě nepřekračuje stín svého mistra a Platón, s výjimkou politického diskursu, se podle našeho názoru zcela právem vyrovnává s gorgiánskou školou jakožto proudem založeným Gorgiou z Leontín, popřípadě přímo s Gorgiou

ⁱ Z politologického hlediska se jeho stanoviska mohou jevit dokonce jako vyváženější a dobovým poměrům přiměřenější, kvůli převažující platónsko-aristotelské linii však Ísokratés nespadá mezi relevantní autory, u nichž by se hledala základní politologická východiska. Kromě toho je třeba se zamyslet nad tím, nakolik jsou Ísokratovy politické názory jeho vlastní a do jaké míry byl ovlivněn Gorgiou, jeho žákem Theraménem nebo i Sókratem.

samotným.ⁱ O Ísokratovi totiž platí jeho vlastní charakteristika: nejde mu o pronikavost a originalitu,ⁱⁱ nechce své žáky a čtenáře fascinovat neobvyklým, pozoruhodným či paradoxním; v jeho pojetí filosofie sleduje vyzkoušenou a třeba mnohokrát opakovanou a slavnými úspěchy ověřenou cestu a dovádí tak k nejpříhodnějšímu možnému řešení. Genialita tedy nespočívá v hlavě ztracené v nehmotných oblacích, ale v synoptickém pohledu na mnoho prověřených možnostíⁱⁱⁱ a schopnosti z nich vybrat tu nejpodobnější nynější situaci, a rovněž ji pro tuto situaci náležitě modifikovat.^{iv}

Nechceme tím v žádném případě nijak dehonestovat či marginalisovat Ísokratovy spisy i veřejné a pedagogické působení, ba naopak: budiž zde zcela jasně řečeno, že většina myšlenek či koncepcí, s nimiž se u Ísokrata setkáváme, je z filosofického hlediska neobyčejně zajímavá a nepochybně alternativní vůči platónskému měřítku „filosofičnosti“. Jde jen o to, že je nevymyslel Ísokratés...

Jistěže má ísokratovská nauka nezaměnitelnou a osobitou formu a je rovněž pravda, že převzaté postoje Ísokratés dále rozvinul a zejména důsledně a systematicky po mnohá léta prosazoval. Kromě toho je třeba přiznat, že mnohé věci z Gorgii sice přímo vyplývají, ale

ⁱ Neznamená to, že by Ísokratés nebyl Platónovi dostatečným partnerem, nebo že by mu ve svých dílech nevěnoval pozornost; domníváme se pouze, že Platón podobně jako my viděl za Ísokratem vždy Gorgiu coby otce myšlenky.

ⁱⁱ Obdobně *Ad Demonicum* (or. 1) § 4.

ⁱⁱⁱ Srovnej *Ad Demonicum* (or. 1) § 50-2.

^{iv} *Ad Nicoclem* (or. 2) § 40-44.

dochovány jsou jen u Ísokrata. Až na vysloveně politické naukyⁱ (a to ještě s výjimkou panhellénismu) se v každém případě zdá, že pro veškerá typická ísokratovská východiska bychom našli vysvětlení u Gorgii; naopak mnohé z Gorgii bychom u Ísokrata hledali marně.

Ísokrata ovšem mimořádně proslavil jeho styl a jak podotýká de Romilly,ⁱⁱ právě Ísokratem učinila rétorika první krok k formal-ismu a stylistice. Jistě ne náhodou: Ísokratés měl údajně slabý hlas a v přednesu se svým konkurentům, jako byl Lysiás či Démostenés, nemohl rovnat. Jeho rétorika je tedy rétorikou literární a pedagogickou. K těmto účelům si stylisticky mimořádně nadaný Ísokratés vytvořil zcela typický „rukopis“: jeho díla mají propracovanou architekturu, jejíž základem jsou mimořádně vyvážené periody. Ani zde však nebyl zcela originální – již Gorgiás stavěl svá díla na výrazných antithesích a gorgiovských figurách. Ísokratés tuto tendenci posílil a rozšířil na celé věty a větné celky, v souladu se svým naturelem ovšem zavrhl Gorgiovu agresivitu a teatrálnost ve prospěch hladkého plynutí a harmonických poměrů, které vyvolávají

ⁱ Je ovšem třeba připomenout, že o Gorgiově politické výuce nevíme vlastně vůbec nic. Máme jistou představu o jeho panhellénských tendencích, o názorech např. na ústavu apod. však nevíme. Je ovšem jasné, že tak jako tak by je Gorgiás pokládal za pouhou speciální terminologii, kterou je třeba si osvojit v rámci politické rétoriky, nikoli za vědu slibující nějaké spolehlivé prognózy či volbu momentálně nejvhodnějšího opatření.

ⁱⁱ De Romilly 1975, s. 55-6.

silný dojem řádu a smyslu.ⁱ Celkově tedy Ísokratův styl vyvolává nezvykle silný pocit spolehlivosti, solidnosti a slušnosti, což jistě v praxi oceňovali jeho žáci. Na druhou stranu jeho odkaz postrádá onu magii, s jakou nás dodnes neodolatelně přitahují Gorgiova *Helena* nebo Platónovo *Symposion*.

Po stránce τέρεσις se Ísokratés Gorgiovi nikdy ani nepřiblížil na dohled a kvůli celkové ohleduplnosti, snaze o uhlazenost a odstranění všech rušivých extrémů je velmi obtížné si v Ísokratových textech vůbec všimnout, že mnohdy rozhodující a klíčové problémy, o kterých pojednávají a které hýbou politikou a vůbec celou společností, soukromou sféru nevyjímaje, vlastně vyžadují od každého posluchače zaujetí nějakého zásadního filosofického postoje, životního či praktického stanoviska, s nímž je nevyhnutelně spojena řada velmi nepříjemných otázek a konsekvencí, ať již je ono stanovisko jakékoliv. Zatímco Gorgiás své posluchače „shazuje do proudu“ a odkrytím paradoxů každého takového nutně jednostranného rozhodnutí jim v plné hrůze a nahotě staví před oči tragiku jejich

ⁱ Mirhady & Too 2000, s. 6-7. Právě půvabný styl uhlazeného gentlemana, charakteristický svými uměřenými a vyváženými periodami, vedl k zařazení Ísokrata na první místo kánonu deseti attických řečníků. I přes nesporný šarm je však nutno vzít v úvahu, že jeho díla jsou především texty – v živém proslovu by dlouhé periody byly spíše kontraproduktivní a autor by mnohem více čelil riziku označení za nudného a vyumělkovaného „suchara“ bez fantasmie.

vlastního lidství, působí Ísokratés u svých athénských posluchačů téměř pravý opak: sebeuspokojení nad vlastními hodnotami doprovázené mírnou snahou o drobné a pozvolné vylepšování, které je rozhodně prosto jakéhokoliv šoku, drastické a extrémní zkušenosti a vůbec nepříjemných emocí, nutkavě vyvolávajících potřebu hluboké introspekce a přehodnocení tradičních jistot. Tato „diplomatická“ taktika je z praktického hlediska jistě mnohem úspěšnější a umožňuje dosáhnout plošného účinku v nesrovnatelně větším měřítku, a jak vyplývá z našeho právě ukončené ísokratovského zkoumání, její hlavní důvod spočívá v Ísokratově stylisticko-pedagogickém přístupu: Ísokratés se nám jeví především jako eklektický učenec a pedagog, jenž svým záměrem pokrývá mnohem širší cílovou skupinu, než jeho poněkud excentrický a neobyčejně originální učitel;ⁱ jeho řeči jsou podle toho koncipovány pro universální posluchačstvo, akademiky počínaje a dobře situovanými řemeslníky konče – ti všichni jsou jeho potenciálními žáky. „Uzávorkujeme-li“ si ovšem tuto jeho snahu zasáhnout maximum současníků za daných okolností (což je vlastně jen na celoživotní působení aplikovaná Gorgiova *eukairie*), pak

ⁱ Na svém vrcholu byl Gorgiás možná nejznámější žijící Hellén, v každém případě nejslavnější řečník. Jeho řeč tedy oslovovala celou Helladu – to však nic neříká o sociálním zařazení jeho posluchačů: Gorgiás fascinoval své vrstevníky napříč městskými státy, jako jeho žáci a následovníci však přicházeli v úvahu lidé z podstatně vyšších sociálních vrstev; rovněž celkový počet žáků byl u jeho nástupce Ísokrata mnohonásobně vyšší. Jako učitel byl Ísokratés nepochybně úspěšnější než Gorgiás – byl to jeden z nejúspěšnějších učitelů všech dob.

nalézáme postoje, obvykle vedoucí ke Gorgiovi. Domníváme se, že Platón se svým fascinujícím vhledem „do ledví“ soudobé filosofie tuto závislost rovněž odhalil a že jeho názor na Ísokrata byl v tomto ohledu obdobný našemu právě nastíněnému pohledu.

Literatura:

- Blass, F., 1887-98, *Die attische Beredsamkeit*, Leipzig (1979², reed. Hildesheim & NY).
- Boháček, K., 2006 (1), „Hektór a Odysseus v dialogu *Hippias Minor*“, in: Platónův dialog *Hippias menší*, Sborník příspěvků z platónského symposia, ed. A. Havlíček, Praha, s. 34-52.
- Boháček, K., 2004, *Proč Gorgiás mluví. Úvod do filosofie nebytí*, Praha.
- Boháček, K., 2009, „Rétorika. Gorgiás Leontínský“, in: A. Havlíček (ed.), *Dějiny politického myšlení I.*, Praha (je v tisku).
- Boháček, K., 2006 (2), „Sofistés, homo protagorensis“, in: *Filosofický časopis* ročník 54, č. 3 / 2006, str. 411-434.
- Eucken, K., 1983, *Isokrates*, Berlin.
- Frolíková, A., 2009, „Ísokratés“, in: A. Havlíček (ed.), *Dějiny politického myšlení I.*, Praha (je v tisku).
- Hawhee, D., 2004, *Bodily Arts*, Austin.
- Jähne, A., 1991, „Kommunikative Umsetzung gesellschaftlicher Problematik bei Isokrates“, in: *Philologus* 135.

Kennedy, G., 1963, *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton.

Mirhady, D. & Too, Y. L., 2000, *Isocrates*, Austin, s. 6-7.

Romilly, J. de, 1975, *Magic and Rhetoric in Ancient Grece*,
Cambridge (Massachusetts) & London.

Untersteiner, M., 1954, *The Sophists*, Oxford.